

УДК 811.111

О.І. Панченко**Е.И. Панченко****Е.І. Panchenko***Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара**Днепроvский национальный университет имени Олеся Гончара**Oles Honchar Dnipro National University*

**УКРАЇНСЬКА РЕАЛІЯ ХІХ СТОРІЧЧЯ ТА ЇЇ ПЕРЕКЛАД
(НА МАТЕРІАЛІ ПОЕМИ Т. Г. ШЕВЧЕНКА «КАТЕРИНА»)
УКРАИНСКАЯ РЕАЛИЯ ХІХ ВЕКА И ЕЕ ПЕРЕВОД
(НА МАТЕРИАЛЕ ПОЭМЫ Т. Г. ШЕВЧЕНКО «КАТЕРИНА»)
UKRAINIAN REALIA OF THE XIX CENTURY AND ITS TRANSLATION
(BASED ON THE POEM “KATERINA” BY TARAS SHEVCHENKO)**

Стаття написана в руслі актуальних досліджень, оскільки проблема вивчення українських реалій представляє безсумнівний інтерес по декільком причинам. По-перше, розуміння реалій сприятиме кращому розумінню різними народами один одного; по-друге, визначення оптимальних засобів перекладу реалій є певним внеском до загальної теорії перекладу. Запропоновано різнотипні класифікації реалій, досліджено труднощі, пов'язані з адекватним перенесенням у перекладний текст всього масиву культурної інформації, закованої в реаліях, що містяться в першотворі. Ґрунтуючись на аналізі численних перекладів літературних творів, українські дослідники (Р. Зорівчак, В. Коптілов, О. Кундзіч, О. Чередниченко та ін.) показують шляхи подолання мовних перешкод, зумовлених розбіжностями культур. Але, наскільки нам відомо, проблема перекладу українських реалій у творах Т. Г. Шевченка ще не є вичерпно висвітленою. Метою цієї статті є аналіз особливостей використання реалій у творі Т. Г. Шевченка «Катерина» та їх перекладу англійською мовою. Нами подано ідеографічну класифікацію лексичних одиниць – українських реалій у художній літературі та проаналізовано такі засоби їх перекладу, як калька, реномінація, транскрипція з поясненням, введення неологізму, принцип родо-видової заміни, що дає змогу передати (приблизно, наближено) зміст реалій більш широким, загальним значенням, тобто прийом генералізації. Результати нашого аналізу дають змогу скласти ідеографічну класифікацію українських реалій, які вживаються в художній літературі, а також підсумкувати поширеність засобів їх перекладу. Перспективи подальшого дослідження ми бачимо в аналізі певних перекладацьких невдач при перекладі реалій та запропонувати оптимальні варіанти їх перекладу.

Ключові слова: реалія, калька, художній текст, ідеографічна класифікація, засоби перекладу.

Стаття написана в руслі актуальних досліджень, поскільки проблема изучения українських реалій представляє неосумнівний інтерес по декільким причинам. Во-перших, розуміння реалій сприяє кращому розумінню різними народами оди одного; во-вторых, визначення оптимальних засобів перекладу реалій є визначеним внеском в загальну теорію перекладу. Представлено різні типи класифікацій реалій, досліджені проблеми, пов'язані з адекватним переносом в перекладний текст всього масиву культурної інформації, закодованої в реаліях, що містяться в оригіналі. Ґрунтуючись на аналізі багачислених перекладів літературних творів, українські дослідники (Р. Зоривчак, В. Коптилов, О.Кундзич, А. Червдніченко и др.) показують шляхи подолення мовних перешкоди, обумовлених відмінностями культур. Но, наскільки нам відомо, проблема перекладу українських реалій в творах Т. Ґ. Шевченко ще не висчерпуюче досліджена. Метою цієї статті є аналіз особливостей використання реалій в творі Т. Ґ. Шевченко «Катерина» и їх перекладу на анґлійський мову. Нами представлено ідеографічні класифікації лексических одиниць - українських реалій в художественній літературі и проаналізовані такі засоби їх перекладу, як калька, реномінації, транскрипція з поясненням, введення неологізма, принцип родо-видової заміни, що дозволяє передати (приблизно, приблизно) зміст реалій більш широким, загальним значенням, то єсть прийом генералізації. Результати нашого аналізу дозволяють скласти ідеографічні класифікації українських реалій, які використовуються в художественній літературі, а також проаналізувати поширеність засобів їх перекладу. Перспективи подальшого дослідження ми бачимо в аналізі визначених перекладеских невдач при перекладі реалій и пропозиції оптимальних варіантів їх перекладу.

Ключевые слова: реалія, калька, художественный текст, ідеографіска класифікація, засоби перекладу.

The article is written in line with current research, since the problem of studying Ukrainian realities is of unquestionable interest for several reasons. First, understanding the realities will promote better mutual understanding of different peoples; and secondly, the definition of optimal means of translating the realities is a definite contribution to the general theory of translation. Different types of real-world classifications are proposed, the difficulties associated with the adequate transfer into the translated text of an entire array of cultural information encoded in the realities contained in the original text are investigated. Basing on the analysis of numerous translations of literary works, Ukrainian researchers (R. Zorivchak, V. Koptilov, O. Kundzich, O. Cherednichenko, etc.) show ways to overcome linguistic obstacles caused by cultural differences. But, as far as we know, the problem of the translation of Ukrainian realities in the works of T. Shevchenko is not yet exhaustively highlighted. The purpose of this article is to analyze the peculiarities of the use of realities in the work of Taras Shevchenko "Katerina" and their translation into English. We have given an ideographic classification of lexical units - Ukrainian realities in fiction and analyzed such means of their translation as calque, renomination, transcription with explanation, the introduction of neologism, the principle of generic-species replacement, which allows conveying (approximately) the content of the

realities by a broader, general meaning, that is, the reception of generalization. The results of our analysis allow us to make an ideographic classification of Ukrainian realities that are used in fiction, as well as to summarize the prevalence of their means of translation. Prospects for further research are seen in the analysis of certain translation failures in the translation of realities and to offer the best options for their translation.

Key words: reality, calque, artistic text, ideographic classification, means of translation.

У статті в загальному вигляді ставиться проблема перекладу реалій. Ця стаття написана в руслі актуальних досліджень, оскільки проблема вивчення реалій представляє безсумнівний інтерес по декільком причинам. По-перше, розуміння реалій сприятиме кращому розумінню різними народами один одного; по-друге, визначення оптимальних засобів перекладу реалій є певним внеском до загальної теорії перекладу.

Проблемі вивчення реалій та відтворення їх у перекладі присвячено чимало розгорнутих і коротких мовознавчих та перекладознавчих розвідок. Ученими, такими, зокрема, як С. Влахов і С. Флорін [2], Р. Зорівчак [4], Ф. Бацевич [1], А. Гавриленко, І. Кобякова [3], Н. Котеленець [5], Ю. Лабонська [6], О. Чередниченко [7], запропоновано різнотипні класифікації реалій, досліджено труднощі, пов'язані з адекватним перенесенням у перекладний текст всього масиву культурної інформації, закодованої в реаліях, що містяться в першотворі. Ґрунтуючись на аналізі численних перекладів літературних творів, українські дослідники (Р. Зорівчак, В. Коптілов, О. Кундзіч, О. Чередниченко та ін.) показують шляхи подолання мовних перешкод, зумовлених розбіжностями культур. Але, наскільки нам відомо, проблема перекладу українських реалій у творах Т. Г. Шевченка ще не є вичерпно висвітленою.

Метою цієї статті є аналіз особливостей використання реалій у творі Т. Г. Шевченка «Катерина» та їх перекладу англійською мовою.

Колоритні етномовні елементи мови часто дають змогу письменникові створити яскравіший, емоційно насиченіший образ. Надані приклади реалій

було взято з поеми видатного українського письменника Тараса Григоровича Шевченка «Катерина» та англомовного перекладу М. Скрипник¹.

З погляду структури маємо такі реалії.

Окремі слова: *москалі, Московщина, ненька, Пугач, чумак, гетьман, Гриць, калина, запічок, Дунай, муштрувати, господар, староста, бояри, хустиночка, копа, пан, торбина, ціпок, чумачка, Броварі, хуртовина, завірюха, карбівничий, баритися, кобзар, курява, сіромаха* та ін.

Словосполучення: *карі очі, коса покрита, червона калина, сріблом - золотом, панське личко* .

Надалі надаємо класифікацію за предметною ознакою реалій, які ми обрали для подальшого перекладу.

Гриць, Пугач, Івась – етнографічні реалії, власні імена.

Московщина, Дунай, Броварі, Київ, Дніпро – географічні реалії, найменування об'єктів географії.

Москалі, чумак, гетьман, староста, бояр, чумачка, пан – суспільно-політичні реалії, назви посад.

Ненька, господар – етнографічні реалії, побут, люди.

Кобзар – етнографічні реалії, мистецтво, культура.

Хуртовина, завірюха, куряві – етнографічні реалії, природні явища.

Хустиночка, жупан – етнографічні реалії, побут, одяг.

Торбина, ціпок, запічок – етнографічні реалії, побут.

Калина – географічні реалії, назва рослини.

Сіромаха – етнографічні реалії, побут, люди.

Користуючись англомовним перекладом М. Скрипник поеми «Катерина», вважаємо доцільним навести переклад всіх цих реалій, саме як вони подаються у нашому перекладі.

Москалі – *Moskali* (tsarist army soldiers and officers were called Moskali after Moscow, the capital of Russia); *Московщина* – *Moscovschina* (tsarist Russia); *ненька* – *mother*; *пугач* – *puhach* (leader of one of the peasant rebellions against

¹ У статті використано фактичний матеріал, зібраний магістром Маслаковською М.

serfdom); *чумак* – *chumak* (cart-driver); *гетьман* – *hetman* (a chiefman of the Cossacks of early Ukrainian history); *капі очі* – *dark-eyed*; *трубуну* – *bugle*; *коса покрита* – *that her braids were covered*; *калина* – *guelder rose* (snowball tree); *хустиночка* – *kerchief*; *заничок* – *in the corner* (stove couch, place between the stove and the wall, stove niche); *муштрувати* – *attend*; *господар* – *hospodar* (a master of the house, host, owner, husband – man); *бояр* – *best men* (bridegroom's assistants); *старости* – *elders* (master of ceremonies at the wedding); *безбатьченко* – *parentless*; *назыха* – *mother's breast*; *жупан* – *fine clothes* (zhupan, elaborate jacket worn by Kozaks); *кона* – *sheave* (wheat stack); *пан* – *gentleman* (rich man, noble, lord, gentry); *свита* – *overcoat*; *торбина* – *sack*; *цінок* – *staff*; *личко* – *sweet face*; *пони́дтинню* – *under fences*; *завірюха* – *storm*; *личаки* – *bast-shoes*; *шкандибати* – *to limp*; *хуртовина* – *blizzard*; *курінь* – *shack*; *байстрюк* – *bastard*; *яр* – *ravine*; *верба* – *willow*; *карбівничий* – *watchman*; *цуратися* – *cast aside*; *наймичка* – *servant – girl*; *покретка* – *unmarried mother, unwed mother*; *лісничі* – *woodsmen*; *возлісся* – *forest edge*; *шубовснути* – *splash*; *панське личко* – *noble features*; *кобзар* – *the Kobzar* (a man, who plays on a kobza, a blind minstrel); *бублик* – *bun*; *шестерня* – *a coach of six passes*; *курява* – *the whirling dust*; *сіромаха* – *poor wretch*.

Отже, наведений переклад реалій свідчить про те, що в більшості випадків немає відповідного еквіваленту для передачі тієї чи тієї реалії. Основні труднощі відтворення реалій цільовою мовою полягають у тому, що в мові перекладу відсутній еквівалент позначуваного реалією референта та водночас із денотативним значенням реалії необхідно передати її національно-історичний колорит і конотації. Відтворення національно-культурної специфіки реалій оригіналу обтяжене ще й тим, що адекватним переклад буде лише тоді, коли буде викликати у читачів такі самі враження, що й текст оригіналу у читачів оригіналу, і при цьому зберігати національну своєрідність першоджерела. Як бачимо, М. Скрипник [8], чий переклад ми використали для нашого дослідження, застосовує різні засоби перекладу реалій. Розглянемо їх детальніше.

1. *Транскрипцію* застосовано, якщо реалія набула статусу інтернаціоналізму, тобто назва чого-небудь або якогось поняття, відома широкому колу читачів. Наприклад: *кобзар* – *Kobzar*. Це слово вже знайоме всім народам як суто українське, але всі розуміють його значення без додаткового пояснення.

2. Але інколи, окрім транскрипції або транслітерації перекладачеві доводилося додавати пояснення до реалій, тому що читачам вони не досить відомі. Таке пояснення дано у вигляді виноски після самої транскрипції чи транслітерації. Наприклад: *Пугач* – *Puhach* (leader of one of the peasant rebellions against serfdom), *Чумак* – *Chumak* (cart– driver), *Гетьман* – *Hetman* (a chiefman of the Cossacks of early Ukrainian history). Тобто такі пояснення даються для того, щоб читачеві стало більш менш зрозуміло, що саме мається на увазі під цією реалією. Такий засіб перекладу називається **комбінована реномінація** – це транскрипція з описовою перифразою.

3. Лише описовий переклад було застосовано тоді, коли в перекладацькій мові немає адекватного еквіваленту, який можна було б надати. Дуже часто, на наш погляд, перекладач використовував *функційний аналог*, який дає змогу замінити національну реалію «нейтральним», не забарвленим у барви перекладацької мови шляхом. Лише б аналог дійсно зображав функційну заміну реалії, яка перекладається. Ось, наприклад, такі реалії : *шкандибати* – *to limp*; *ціпок*, *торбина* – *staff*; *бублик* – *bun*; *завірюха* – *storm*; *свита* – *overcoat* та ін. У цих випадках перекладач не знайшов відповідного еквіваленту в англійській мові та переклав цю реалію, пояснюючи «нейтральним» шляхом її тлумачення. Розглянемо ці реалії детальніше: наприклад *завірюха* – *storm*. Тут автор застосував просте слово **storm**, яке можна перекласти як *буря*, *шторм*, *ураган*, *град* та ін. Звісно, що кожен читач зрозуміє, що це слово позначає погану погоду або сильний вітер, але саме колорит та національна окраска слова «завірюха» передано не досить вдало. Аналогічний випадок відбувається також з іншими реаліями, наданими вище. Тобто цей шлях перекладу дає змогу

замінити реалію «нейтральним» значенням, яке буде зрозумілим для кожного читача.

4. Проаналізувавши англійський переклад поеми «Катерина», ми побачили, що також часто застосовується і інший спосіб передати значення тієї чи тієї реалії, це **калька**. Іншими словами, це буквальний переклад, який дає змогу перенести в мову перекладу реалію з максимальним збереженням семантики, але далеко не завжди без втрати колориту. Тобто кальки перекладач застосовує, якщо при дослівному перекладі зміст реалії залишався і вона була зрозумілою для читача. Наприклад: *запічок – in the corner (of the stove)*. У цьому випадку перекладене не саме слово «запічок», а лише дається його пояснення кількома словами, для того, щоб читачеві було хоч трошки зрозуміло, де саме знаходиться цей «запічок» та що це таке. Можна навести ще приклади такого засобу перекладу реалій: *жупан – fine clothes* (це верхній чоловічий або жіночий одяг заможної козацької старшини, шляхти та міщан. Перекладено як *гарний, дорогий одяг*, і саме це значення дає змогу хоч трошки зрозуміти, що саме таке *жупан*). Те ж саме явище також простежується і в інших реаліях: *личко – sweet face*, *покритка – unwed mother*, *панське личко – noble features* (тут *noble* – шляхетний, знатний), *пазуха – mother's breast* та ін. Тобто автор намагається пояснити реалію простими словосполученнями або фразами, які більш-менш передають її значення. Але існує і трохи інший засіб, схожий з калькою, це семантичний неологізм. Це нове слово або словосполучення, яке дає змогу передати змістовий склад реалій. Від кальки його відрізняє відсутність етимологічного зв'язку з оригіналом. Наприклад: *сіромаха – poor wretch*. Якщо перекласти дослівно, то це – бідолаха. Звичайно, в цілому контексті зрозуміло, що це нещасна, бідна людина, але якщо звернутися до етимології цього слова, то ми можемо зазначити, що *сіромаха* – це саме бродячі ченці, які не мають постійного місця перебування. Отже, ця реалія використана трохи невдало, але в загальному контексті читач розуміє, про що саме йдеться.

5. Надалі ми можемо запропонувати ще один засіб, який застосовував перекладач при перекладі поеми, це **введення неологізму (освоєння)**.

Наприклад: *Москалі* – *Moskali* (tsarist army soldiers and officers were called Moskali after Moscow, the capital of Russia); *Московщина* – *Moscovschina* (tsarist Russia); Застосовуючи цей спосіб перекладу реалій, автор не вдається до пояснення, хто саме такі Москалі та Московщина, адже він переконаний, що кожен читач знає історію та має уявлення щодо значення цих реалій.

6. Інший засіб, який ми можемо простежити, — це **принцип родо-видової заміни**. Такий спосіб дає змогу передати (приблизно, наближено) зміст реалій більш широким, загальним значенням. Тобто автор застосовує прийом генералізації. Наприклад: *ненька* – *mother*, *курінь* – *shack*. Можна сказати, що в цих випадках застосовано саме цей засіб, оскільки ми бачимо, що перекладач використовує узагальнене слово *mother* по відношенню до українського еквіваленту *ненька*. Інший приклад також вдало ілюструє цей принцип, де автор просто використовує слово з широким значенням – *shack* (хатина, халупа).

Як бачимо, перекладач використовує різні засоби перекладу реалій. Транскрипцію і транслітерацію вона застосовує, якщо реалія набула статусу інтернаціоналізму, тобто, вже відома читачу. Також використовувалася описовий переклад, якщо в перекладацькій мові немає адекватного еквіваленту, який можна було б надати в перекладі. Дуже часто, на наш погляд, перекладач використовував функційний аналог. Це зроблено в тих випадках, якщо в народі, країні існує подібна за змістом та функціями реалія. На нашу думку, найчастіше було використано такі засоби перекладу реалій, як калька, який дає змогу перекласти реалію з максимальним збереженням семантичного фону та принцип родо-видової заміни для передачі загального значення реалії.

Отже, результати нашого аналізу дають змогу скласти ідеографічну класифікацію українських реалій, які вживаються в художній літературі, а також підсумкувати поширеність засобів їх перекладу.

Перспективи подальшого дослідження ми бачимо в аналізі певних перекладацьких невдач при перекладі реалій та запропонувати оптимальні варіанти їх перекладу.

Бібліографічні посилання

1. **Бацевич Ф. С.** Когнітивний аспект зіставного аналізу мовного образу реалій / Ф. С. Бацевич, Р. А. Пітковська // Іноземна філологія. — 1996. — № 109. — С. 74—80.
2. **Влахов С. И.** Непереводимое в переводе : Учеб. пособ. / С. И. Влахов, С. П. Флорин. — М: Р. Валент, 2006. — 448 с.
3. **Гавриленко А. В.** Мовні реалії та проблема перекладу / А. В. Гавриленко, І. К. Кобякова // Філологічні трактати : Науковий журнал. — 2011. — № 3. — С. 74—78.
4. **Зорівчак Р. П.** Реалія в художньому мовленні : перекладознавчий аспект / Р. П. Зорівчак // Іноземна філологія. — Львів — 1994. — № 107. — С. 104—111.
5. **Котеленець Н. П.** Особливості передачі українських реалій у сучасній англomовній прозі / Н. П. Котеленець // Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки. — 2011. — № 1. — С. 71—77.
6. **Лабонська Ю. Г.** Основні класифікаційні типи способів перекладу українських реалій англійською мовою / Ю. Г. Лабонська // Modern trends and innovations in teaching foreign languages. — К: НТУУ « КПП», 2011. — 249 с.
7. **Чередниченко О. І.** Про мову і переклад / О. І. Чередниченко. — К.: Либідь, 2007. — С. 170—176, 186—192.
8. **Shevchenko Taras.** Katerina (translated by Mary Skrypnyk). — Toronto, Canada, 1960. — 20 p.
9. **Шевченко Т. Г.** Катерина [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?id=96&bookid=24>